

наведених листів мали на меті обговорення наявного комплексу соціальних проблем. Проте більшовицька влада не бажала прислуховуватися до думки громади, що спричинило критичне загострення взаємовідносин держави та селянства наприкінці 1920-х рр.

O. Abrazumova

DISTRIBUTION OPPOSITION AND ANTI-SOVIET PROCLAMATIONS IN UKRAINIAN VILLAGE IN 1920S

Список використаної літератури та джерел:

1. Суспільно-політичні настрої селян України в 1928-1929 рр. / Н. Бем // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Київ, 2002. – Вип. 6. – С. 377-391.
2. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927) / О. Ганжа ; НАН України, Інститут історії України. – Київ, 2000. – 208 с.
3. Дровозюк С. І. Словесні форми протесту українського селянства проти сталінського терору в кінці 20-х – на початку 30-х років: історіографія проблеми / С. Дровозюк // Український селянин : Зб. наук. праць. – Черкаси, 2002. – Вип. 6. – С. 24-27.
4. Капустян Г. Т. Дві «правди» або українське село в двадцятих роках двадцятого століття / Г. Капустян. – Кременчук, 2003. – 324 с.
5. Чернопицкий М. Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття у записах Сергія Єфремова / М. Чернопицкий. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 170 с.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 2316. – Арк. 10.
7. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р. 185. – О. 2. – Спр. 11. – Арк. 320.
8. ДАЧО. – Ф. Р. 184. – О. 1. – Спр. 48. – Арк. 285.
9. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 2239. – Арк. 48.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 2824. – Арк. 23.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 2779. – Арк. 50.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1. – О. 5. – Спр. 154. – Арк. 6.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 2906. – Арк. 3.

References:

1. Bem, N. (2003). Public and political sentiments of peasants of Ukraine in 1928-1929. Kiev: Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine (Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny), 6, 377-391 (in Ukr.).
2. Ganzha, O.I. (2000). Ukrainian peasantry in the period of formation of a totalitarian regime (1917-1927). Kiev: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
3. Dorozyuk, S. I. (2002). Verbal forms of protest of the Ukrainian peasantry against Stalin's terror in the late 20's and early 30's: historiography of the problem. Cherkasy : Ukrainian peasant (Ukrayins'kyu selyanyyn), 6, 24-27. (in Ukr.).
4. Kapustian, G.T. (2003). Two «truths» or a Ukrainian village in the twenties of the twentieth century. Kremenchuk. (in Ukr.).
5. Chornopilsky, M. (2001). Folk political satire of the 20-ies of the twentieth century in the records of Sergei Efremov. Lviv: View. Center of LNU them. I. Franko. (in Ukr.).
6. Tsentralnyj derzhavnyj arkhiv hromadskykh objednan Ukrainy (dali – TsDAHOУ). – F. 1. – O. 20. – Spr. 2316. – Ark. 10.
7. Derzhavnyj arkhiv Cherkaskoi oblasti (dali – DACHO). – F. R. 185. – O. 2. – Spr. 11. – Ark. 320.
8. DACHO. – F. R. 184. – O. 1. – Spr. 48. – Ark. 285.
9. TsDAHOУ. – F. 1. – O. 20. – Spr. 2239. – Ark. 48.
10. TsDAHOУ. – F. 1. – O. 20. – Spr. 2824. – Ark. 23.
11. TsDAHOУ. – F. 1. – O. 20. – Spr. 2779. – Ark. 50.
12. Tsentralnyj derzhavnyj arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnja Ukrainy. – F. 1. – O. 5. – Spr. 154. – Ark. 6.
13. TsDAHOУ. – F. 1. – O. 20. – Spr. 2906. – Ark. 3.

The article deals with one of the forms of public-political activity of the Ukrainian peasantry during the NEP period – the spread of opposition and anti-Soviet proclamations. Their appearance and distribution became widely resonant. In the conditions of the formation of a totalitarian Soviet system, a monopoly on the media, constant control and censorship of the entire printed word, unauthorized production of Distribution opposition and anti-Soviet proclamations in Ukrainian village in 1920s entailed an investigation by the bodies of state political control. The analysis of the distribution of opposition proclamations details the development of political and socio-cultural processes in Ukraine during the NEP period.

The purpose of the article is to highlight the analysis of concrete historical material of the distribution of opposition and anti-Soviet letters, leaflets, appeals, proclamations in the Ukrainian village during the NEP period.

The spread of opposition proclamations testified to the extraordinary activity of the public opinion of Ukrainian peasants during the 1920s. An analysis of the content of various letters, leaflets and appeals suggests that the reason for their appearance was dissatisfaction with the anti-peasant policy of Soviet power. Their typical content was criticism, appeals, agitation, threats. Some of the letters below were intended to discuss the existing set of social issues. However, the Bolshevik authorities did not want to listen to the opinion of the community, which led to a critical exacerbation of relations between the state and the peasantry in the late 1920s.

Key words: public-political activity, Ukrainian peasantry, oppositional sentiments, proclamations, NEP.

УДК 342.4 (045)

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-113-118

Ю. С. Кононенко

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ДУХОВНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто поняття «духовні основи конституційного ладу», розкрито зміст його складових, досліджено підходи щодо правомірності використання дефініції «державна ідеологія».

Ключові слова: Конституція, конституційний лад, духовність, ідеологія, політичний, ідеологічний плюралізм, світська держава, релігія, ідеологія державності.

Постановка проблеми. Серед норм Конституції України визначальна роль належить нормам, що закріплюють підвалини конституційного ладу. У них містяться основні принципи, які забезпечують Україні статус конституційної держави. Сукупність зазначених правових норм утворює конституційно-правовий інститут «основи конституційного ладу України». Без перебільшення цей інститут посідає головне місце в системі конституційного права України.

Духовне обличчя сучасної України є складним і суперечливим. Це зумовлено економічними,

політичними і соціальними процесами, які відбуваються в державі. На жаль, негативні явища в суспільно-політичному житті після Революції Гідності, агресії Росії на Сході серйозно ускладнюють реальне правове забезпечення закріплених у Конституції України основ конституційного ладу.

За непростих умов сьогодення важливим є збереження і розвиток української духовності, ґрунтовне розуміння такого явища і поняття, як «духовні основи конституційного ладу України». Зважаючи на викладене, вивчення доцільності і правомірності його використання без сумніву є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз підручників із конституційного права України, наукових публікацій свідчить, що практично всі їх автори, зокрема В. Годованець, А. Головін, В. Чушенко, І. Заяць, В. Погорілко, В. Федоренко, Ю. Тодика, О. Фрицький, М. Баймуратов та інші, не вживають таке поняття, як «духовні основи конституційного ладу України». Навіть у такому поважному виданні, як «Конституційне право України. Академічний курс» у двох томах у розділі «Основи конституційного ладу України» дуже стисло йдеться лише про культурну (духовну) функцію держави [1, 18]. Це, на наш погляд, пов'язано з радянською спадщиною, марксистсько-ленінською ідеологією. Її відлуння і сьогодні впливає на розуміння духовності, яка в багатьох науковців переважно асоціюється з релігійністю, з моральними цінностями, постульованими відповідною конфесією. Проте за визначенням таких філософів, як Мартін Бубер [2, 133], Макс Шелер [2, 1184], Альберт Швейцер [3, 1183], Еріх Фромм [2, 1115], духовність – це загальнокультурний феномен, який уміщує в собі не лише абстрактно-теоретичні цінності та ідеали, а й вчинки по совісті, категорії істини й краси.

Автор статті ставить за мету розкрити значення такого поняття, як «духовні основи конституційного ладу», зміст його складників, дослідити деякі підходи щодо правомірності використання дефініції «державна ідеологія».

Виклад основного матеріалу. Енциклопедія сучасної України визначає дух, як «філософську категорію, потенціал творчої активності – переходу від стану речей до стану ідей (і навпаки), що постійно здійснюється всередині людської діяльності» [3, 522]. Щодо духовності, то, на думку науковців, це «індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості та двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби життя, діяти для інших» [4, 37–38].

В умовах незалежності України дослідження духовності, духовних основ відбувається за такими напрямками: філософським, релігійнознавчим і культурологічним. Нас цікавить насамперед правовий вимір поняття «духовні основи конституційного ладу України».

Російські науковці в підручниках з конституційного права активно застосовують таку правову конструкцію, як духовні основи конституційного ладу [5, 166]. У текстах Конституцій окремих європейських держав можна побачити приклад чітко сформованих, виокремлених у відповідних главах, статей, що складають духовну основу суспільства. Наприклад, у Конституції

Італійської республіки є глави «Громадянські відносини», «Етико-соціальні відносини», в яких містяться зазначені норми [6, 126–130]. У Конституції України в розділах «Загальні засади», «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» закріплено принципи і положення, які є вихідними, основоположними для всієї нормативно-правової бази держави. Їх можна умовно класифікувати на політичні, економічні, соціальні та духовні [7].

Вважаємо, що закріплені в Конституції України принципи ідеологічної, політичної багатоманітності, свободи світогляду і віросповідання потрібно розглядати в якості духовних основ конституційного ладу країни. Звичайно, це лише основні принципи зазначеної правової конструкції. Проте в Основному законі є інші конституційні приписи, які доповнюють і наповнюють зміст вищезгаданих керівних засад.

Дійсно, духовність, як потреба людини в реалізації інтересів у сфері науки, мистецтва, освіти, культури, релігії знаходить свій правовий вияв у відповідних статтях Конституції. Окреме місце у розумінні духовних основ Основного закону країни посідає Преамбула. Насамперед вона визначає загальну мету прийняття Конституції та створює політико-правову і філософську основу для тлумачення всієї системи конституційного та суспільного ладу України. Разом із тим, у Преамбулі закріплено загальну духовну ідею Конституції загалом, містяться базові, загальнолюдські цінності, які виступають в якості морального орієнтиру для держави. Яскравим підтвердженням цього є сьомий абзац Преамбули: «Усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями...» [5]. Проголошення духовності в Преамбулі Конституції не суперечить конституційній нормі (ст. 35), що «церква і релігійні організації відокремлені від держави». Вважаємо, що відповідальність перед Богом і власною совістю є найвищою формою соціальної відповідальності.

Задеклароване в Преамбулі Конституції усвідомлення відповідальності не лише перед вищим розумом, а і власною совістю свідчить про велике правове значення цієї морально-етичної категорії. Без сумніву совість можна розглядати як інтегральний вираз духовності й відповідальності. Правовою сферою і способом її реалізації є Конституція і закладені в ній норми.

Як відомо, конституційний лад – це система соціальних, економічних і політико-правових відносин, які охороняються Конституцією та іншими конституційно-правовими актами держави. Поряд із політичними та соціально-економічними засадами духовні основи конституційного ладу визначають правовий і моральний вимір людської життєдіяльності, є своєрідним осередком, яке запліднює своїм змістом і «духом» всі суспільні відносини.

Отже, духовні основи – це складник конституційного ладу, який є відображенням всієї системи основоположних засад правового статусу особи, її духовного життя, моральної свідомості, проголошених у Конституції України і захищених державою.

Як було зазначено вище, серед засад, що визначають духовні основи конституційного ладу особливе місце посідають принципи ідеологічної та політичної багатоманітності. Ідеологія є складним

духовним утворенням. Це система переконань та ідей, поглядів на суспільство та його політичне життя, яке відображає ідеали, світогляд, інтереси, умонастрої людей, класів, соціальних верств, політичних партій та громадських рухів.

Ідеологія не виникає з повсякденного життя людини, тих чи інших життєвих ситуацій. Вона формується філософами, ідеологами, політиками. Систематизованою та теоретико-обґрунтованою вона є духовним вираженням інтересів певних соціальних груп. У цьому контексті є всі підстави вважати ідеологію вищим рівнем суспільної свідомості. Оскільки ідеологія є духовним вираженням певних соціальних інтересів, вона активно впливає на всі форми і напрями діяльності людей. Ядром ідеології є коло ідей, пов'язаних із питаннями приходу до влади, використання її суб'єктами політики. Вся історія суспільства переконливо свідчить, що метою будь-якої ідеології у будь-який період було маніпулювання й управління людьми шляхом впливу на їх свідомість.

Особливих успіхів у цьому плані досягла марксистсько-ленінська ідеологія. Після Жовтневого державного перевороту в 1917 р. марксизм стає ідеологією не лише правлячої партії, а й всієї радянської держави, обов'язковою для всіх її громадян.

Всі Конституції радянської доби, як Основні закони СРСР, радянських республік, зокрема України, містили сформульовані на ідеологічних постулатах статті, що гарантували політичні права і свободи лише «в цілях зміцнення і розвитку соціалістичного ладу».

Чинна Конституція України (ст. 15), на противагу згаданім вище принципам, встановлює, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Під ідеологічною багатоманітністю розуміємо право особи, соціальних груп, політичних партій і громадських об'єднань безперешкодно розробляти теорії, обґрунтовувати ідеї щодо політико-правового устрою України, інших держав. Ідеологічна багатоманітність дозволяє пропагувати свої ідеї та думки за допомогою засобів масової інформації, шляхом видання наукових робіт, статей, активно захищати свої ідеологічні переконання.

Закономірним наслідком ідеологічної багатоманітності як складника духовних основ конституційного ладу є наявність прав на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду і віросповідання тощо (ст. 34, 35). Важливою гарантією зазначеного принципу і сформульованих на його основі прав людини є заборона цензури, свобода інформації, видавничої діяльності.

Принцип ідеологічної багатоманітності виключає можливість існування в Україні державної або обов'язкової ідеології. Жодна ідеологія, – передбачено Конституцією України (ст. 15), – не може визнаватися державою як обов'язкова. Звичайно, відсутність державної або обов'язкової ідеології не означає, що державні структури у своїй діяльності не дотримуються певних ідеологічних і політичних концепцій, поглядів і стандартів.

Останнім часом проблемні аспекти ідеології в контексті розбудови української держави активно досліджуються і обговорюються. Достатньо назвати праці таких авторів, як В. Бех, Д. Бабкін, О. Валєвський, А. Гальчинський, П. Губерський, О. Макаренко,

В. Таран та ін. Банкрутство «обов'язкової ідеології», дискредитація поняття «ідеологія» породжує різні думки і міркування. Поняття «ідеологія державотворення», «державна ідеологія» перебувають в активному науковому і громадському обігу. Так, В. Воловик під ідеологією державотворення розуміє сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів, що виражають ставлення до існуючої системи державного устрою та її можливих змін, сприйняті як правильні й потрібні співгромадянами конкретного суспільства [10, 25]. На думку В. Тарана, державницька ідеологія є найбільш пріоритетною формою державної ідеології в умовах розбудови української держави [11, 242].

Можна по-різному оцінювати підходи до визначень «державна, державницька ідеологія», аналізувати їх складники, критерії, ознаки, зміст, пропонувати відповідні дефініції. Проте звертають на себе увагу думки науковців щодо обґрунтування створення державної ідеології. Застосування у науковому обігу таких конструкцій, як «ідеологічне забезпечення», «ідеологічний вакуум», «ідеологія державного будівництва» нагадують термінологію постанов пленумів ЦК КПРС.

У широкому розумінні наукові дослідження, міркування на кшталт «чи потрібна нам державна ідеологія», на наш погляд, є неконституційними. Адже у ст. 15 Конституції України міститься чіткий імператив: «Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова». У цій нормі, яка є складником духовних основ конституційного ладу, сконцентровано політичну та правову ідеологію української держави.

Вважаємо більш продуктивним шлях проведення досліджень щодо створення інтеграційної (об'єднуючої) ідеології. Як зазначає Б. Кузьменко, «мета інтегративної ідеології полягає у створенні ненасильницьких форм комунікації між ідеологіями окремих соціальних верств, коли узгоджені рішення досягаються демократичним шляхом» [12, 20].

Ядром інтеграційної ідеології є сукупність таких соціальних цінностей, як честь і гідність людини, соціальна справедливість, духовність і доброчесність, любов до Вітчизни. Вважаємо, що в умовах демократії і політичної свободи жодна група індивідів, професійних спільнот не може встановлювати монополію на пропаганду і право бути єдиним носієм соціальних цінностей. Головним інтегратором формування таких цінностей виступає держава через систему відповідних державних інституцій.

Конституційна заборона щодо державної ідеології зовсім не позбавляє права політичних партій формувати свою ідеологічну платформу. У цьому контексті логічним буде розглянути принцип політичного плюралізму, який є органічним втіленням ідеологічної багатоманітності. Основний Закон України (ст. 36) передбачає право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації. Зазначена стаття розвиває і конкретизує положення статті 20 Загальної декларації прав людини та статті 22 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права щодо свободи асоціації і передбачає, що право на свободу об'єднання є невід'ємним правом громадян України.

Формування багатопартійної системи в СРСР було неможливим. У результаті довготривалого

домінування у суспільному і державному житті КІРС (ст. 6 Конституції СРСР, 1977 р.) унеможливилася поліпартійність. Внаслідок цього політичні партії на нормативному рівні у період перебудови почали зараховувати до ряду інших громадських об'єднань. Ураховуючи формально-юрисдикційну позицію, такий підхід можна визнати правомірним. Проте спрямованість діяльності політичної партії, її роль і місце в політичній системі держави зовсім інша.

Першим нормативно-правовим актом, що сформував нову позицію на відміну від попередньої, став Закон СРСР «Про об'єднання громадян». Цей Закон (ст. 2) передбачав партію як організаційно-правову форму об'єднання громадян і встановлював порядок її створення та діяльності. Абстрагування в нормативно-правовому регулюванні такого суб'єкта як політичні партії від інших громадських об'єднань є виправданим, виходячи з їх надзвичайно важливої ролі в політичній системі, духовному житті суспільства [14].

Новітня наука оперує ґрунтовними теоріями партійних систем. Вони дозволяють створити класифікації партій. Автор вважає за необхідне предметно зупинитися лише на ідеологічному критерії цих класифікацій, адже він є визначальним в оцінці духовних основ конституційного ладу. За зазначеним критерієм партії поділяються на консервативні, ліберальні та соціал-демократичні. З-поміж них можна виокремити партії християнської чи іншої релігійної орієнтації, національної (патріотичної чи націоналістичної) тощо.

Партія – це політичне об'єднання, позиція якого виражає інтереси певної соціальної групи як під час боротьби за владу, так і за умов її здійснення. Формування партійної системи в Україні є достатньо складним процесом і певною мірою непрогнозованим. На кінець 2017 р. в Україні було зареєстровано 352 партії. Більшість партій аморфні, без відповідних структур і соціальної бази на місцях, часто орієнтовані на одного амбіційного лідера. Значна їх частина не має ні чітко виражених і сформованих програмних цілей, ні відданих прибічників.

Все це зумовлює «дитячу хворобу» і незрілість ідеологічної й політичної основ партій, примітивність форм та методів їх роботи. Проте, зважаючи на духовний та ідейний потенціал, закладений у такій інституції як партія, законодавець встановив, що метою її діяльності є сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян [15]. Воля виступає як важливий, якщо не головний чинник духовного буття людини. Німецький філософ Й. Фіхте бачив «у волі основу особистості», а у вольовій діяльності «джерело духовного самонародження світу» [16, 90]. Воля і влада як філософські категорії достатньо наближені й взаємопов'язані. Владу розглядають як здатність і можливість реалізувати свою волю. Невипадково конструкція конституційної норми (ст. 36) побудована таким чином, що право політичних партій на участь у виборах детерміновано правовою можливістю формувати політичну волю громадян. Важливою гарантією діяльності партій є їх рівність перед законом, заборона органам державної влади та місцевого самоврядування виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм привілеї [15].

В умовах сформованого громадянського суспільства ідеологія і програма політичних партій в

ідеалі повинні бути зорієнтовані на збагачення основних положень, які визначають духовні й соціально-економічні основи конституційного ладу України. Такий підхід є ще одним свідченням неможливості існування будь-якої державної ідеології.

Конституцією встановлено межі політичного плюралізму, оскільки абсолютна свобода ідеологічної, політичної та іншої громадянської діяльності загрожує безпеці держави. Ст. 37 Конституції України містить перелік заборон, які спрямовані на підтримку суспільної і державної безпеки. Звертає на себе увагу заборона дій, які можуть негативно позначитися на духовності громадян: розпалювання міжгромадянської ворожнечі, посягання на права і свободи людини.

Намагання окремих партій вдаватися до ксенофобії, антисемітизму, расизму, порушувати право на свободу світогляду і віросповідання не сприяє консолідації суспільства, погіршує довіру до державних інституцій.

З-поміж головних складників духовних основ конституційного ладу світський характер держави є основоположним принципом. На ньому базується свобода совісті країни. Логічно, що совість як важливу морально-етичну категорію було закладено в Преамбулу Конституції. Свобода совісті – широке за змістом, багатогранне явище суспільного життя. Насамперед це можливість для кожної людини діяти відповідно до визначеного світогляду, власних переконань, згідно з велінням совісті, не порушуючи соціальних норм. Ставлення до релігії є головним чинником свободи совісті. З юридичної точки зору, свобода совісті належить до основних особистих прав людини і є одним зі складників демократичних свобод.

Згідно з ч. 3 ст. 35 Конституції, Україна є світською державою. Це означає, що «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова». Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» містить основні ознаки світської держави [17]. Розглянемо окремі з них детальніше.

Ідеологічна багатоманітність як основа суспільного життя України виключає будь-яку монополію держави в духовній сфері, гарантує своїм громадянам право на свободу совісті. У цьому ж контексті потрібно тлумачити конституційну норму щодо відокремлення школи від держави. Державна система освіти має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Ідея світської державності визначається також такими імперативами, як відсутність церковної влади над органами держави, обов'язкового віросповідання для державних службовців, невизнання державою юридичного значення церковних актів, різного роду релігійних догм і правил як джерел права. Держава не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» встановлює рівність перед законом всіх релігій, віросповідань та релігійних організацій. Законодавець забороняє будь-яке втручання релігійних організацій у діяльність інших релігійних об'єднань проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невірних та віруючих інших віросповідань. Вважаємо, що такий підхід у правовому і політичному вимірі є бездоганим, адже він сприяє взаємній довірі між людьми, формуванню громадянського суспільства.

Проте в законодавстві інших країн має місце відступ від принципу рівності релігій і віросповідань. Зокрема, у Росії в преамбулі Федерального Закону «О свободе совести и религиозных объединениях» від 26 вересня 1997 р. №125-ФЗ (в ред. від 2 липня 2013 р.) підкреслено особливу роль православ'я в становленні її духовності й культури. У ряді держав визнається офіційна або державна релігія. Наприклад, в Англії – англіканська релігія, в Ізраїлі – іудейська. У таких країнах, як Італія, ФРН, Японія формально визнається рівність всіх релігій, проте виокремлено одну, традиційну релігію, яка впливає на життя держави, суспільства і має певні преференції порівняно з іншими.

Враховуючи, що релігія є важливою формою вияву духовності, законодавець встановлює широкі права щодо відправлення релігійних обрядів і церемоній. У Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст. 21) чітко і детально визначаються права релігійних організацій та громадян, пов'язані зі свободою віросповідання. Позитивним є надання можливості військовослужбовцям, особам, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання, брати участь у богослужіннях і виконаннях релігійних обрядів.

Важливим завданням світської держави є забезпечення державного контролю за додержанням законодавства про свободу совісті та релігійні організації. Сутність контролю і відповідного нагляду полягає у забезпеченні неухильного виконання Конституції і законодавства України про свободу совісті, світогляду, віросповідання. Державну політику у сфері релігії здійснюють органи виконавчої влади. Їх обов'язок забезпечити релігійним організаціям всіх конфесій безумовну реалізацію права на свободу совісті як основу духовності в умовах світського характеру держави.

Отже, законодавча база, правова і політична практика переконливо свідчить, що свобода совісті як загальнолюдська цінність є базовим чинником духовності людини. У цьому зв'язку автор вважає за доцільне висловити деякі міркування щодо релігійної ситуації в Україні.

За період незалежності України суспільство одержало високий рівень свободи і зокрема правові можливості для духовного розвитку. Це сприяло уникненню конфліктів у міжетнічній та релігійній сферах. Проте масовий інтерес до релігії, активність релігійних організацій, їх намагання поповнити ряди віруючих супроводжуються міжрелігійними конфліктами. Мають місце внутрішньоцерковні конфлікти православної церкви, про що свідчить її поділ на Українську православну Московського патріархату, Українську православну Київського патріархату, Українську православну автокефальну тощо.

Релігія і віра – це дуже тонкі і вразливі матерії. Органи державної влади і управління повинні передбачати правові й політичні наслідки рішень, які пов'язані з релігійною сферою. Втручання політиків у міжконфесійні справи, намагання внести нормативні зміни в стосунки держави і церкви провокує загострення конфліктів на релігійному ґрунті, здатних викликати масові заворушення, загибель людей. Таким чином, духовне і релігійне

благополуччя є важливими складовими національної безпеки, основою подальшого розвитку держави, формування громадянського суспільства.

Висновки. Отже, на підставі викладеного вище, вважаємо, що така правова конструкція, як «духовні основи конституційного ладу України» повинна перебувати у сучасному освітньо-науковому обігу України. Духовні основи, поряд із політичними, соціально-економічними, є базовими в системі загальних засад конституційного ладу України. Вони наповнюють і збагачують своїм соціальним змістом, духовністю всі суспільні відносини. Конституційні норми і приписи Розділів I, II Основного Закону містять конкретне ідеологічне наповнення, моральні вимоги держави і суспільства до людини. На наш погляд, вони в унормованому на вищому правовому рівні постають як складники надпартійної, загальнодержавної ідеології. Ось чому спроби та намагання окремих науковців і політиків об'єктивувати ідеологію державності, в основу якої покласти своєрідний кодекс будівника незалежної України, вважаємо нікчемними.

Список використаної літератури та джерел:

1. Конституційне право України. Академічний курс : у 2 т. / ред. Ю. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – Т. 2. – 800 с.
2. Новейший философский словарь. – Минск : Книжный дом, 2003. – 1280 с.
3. Енциклопедія сучасної України. – Т.8 Дл – Дя, Додаток А – Г. – 2008. – 716 с.
4. Тлумачний словник-довідник моральних та духовних понять і термінів / ред. Л. Прокопенко. – Черкаси, 2006.
5. Козлова Е. Конституционное право России / Е. Козлова, О. Кутуфин. – М. : Проспект, 2008. – С. 608.
6. Конституции буржуазных государств / сост. В. Макалаков. – М. : Юридическая литература, 1982. – С. 408.
7. Конституція України: чинне законодавство станом на 4 вересня 2017 р. – К. : Алерта, 2017. – 80 с.
8. Годованець В. Конституційне право України / В. Годованець, А. Головін. – К. : Персонал, 2011. – 384 с.
9. Політологічний словник / ред. М. Головатого, О. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – С. 792.
10. Воловик В. Основні фактори становлення ідеології державотворення / В. Воловик // Віче. – 2001. – № 12. – С. 22–31.
11. Таран В. Ідеологія перехідного суспільства: соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні / В. Таран. – Запоріжжя : ЗІУ МВС України. – 2000. – 316 с.
12. Кузьменко Б. Правління права, політична демократія, громадянське суспільство: перспективи інтегративної ідеології / Б. Кузьменко // Право України. – 1999. – № 11.
13. Ведомости СНД и ВС СССР. – 1991. – № 42. – Ст. 839.
14. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
15. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р.; поточна редакція – редакція від 26.11.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
16. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
17. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991р. ; поточна редакція – визнання неконституційними положень від 08.09.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/987-12>

References:

1. Constitutional Law of Ukraine. Academic course (2008) / In Y. Shemshuchenko (Ed), K. : «Publishing House «Legal Dumka» Ltd., 2, 800 s. (in. Ukr.)
2. The Newest Philosophical Dictionary (2003), Minsk: Book House, 1280 s. (in. Ukr.)
3. Encyclopedia of modern Ukraine (2008). – T.8 D1 - Dye, Appendix A - G., 716 s. (in. Ukr.)
4. 4. Explanatory dictionary-reference book of moral and spiritual concepts and terms (2006) / In L. Prokopenko (Ed), Cherkassy (in. Ukr.)
5. Kozlova, E. (2008) The Constitutional Law of Russia, M.: Prospect, 608. (in. Russ.)
6. Constitutions of bourgeois states (1982) / comp. V. Makalakov, M.: Legal literature, 408. (in. Russ.)
7. Constitution of Ukraine: current legislation as of September 4, 2017 (2017). – K.: Allerator, 80 s. (in. Ukr.)
8. Godovanets, V. (2011) *Constitutional Law of Ukraine*, K.: Personnel, 384. (in. Ukr.)
9. Political Dictionary (2005) / In M. Golovaty, O. Antoniuk (Ed), K.: MAUP, s. 792. (in. Ukr.)
10. Volovyk, V. (2001) The main factors of the formation of the ideology of state-building (Veche), 12, 22–31. (in. Ukr.)
11. Taran, V. (2000) Ideology of Transitional Society: Socio-philosophical analysis of the ideological process in post-Soviet Ukraine, Zaporozhye: ZVIU of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 316. (in. Ukr.)
12. Kuzmenko, B. (1999) Rule of Law, Political Democracy, Civil Society: Prospects for Integrative Ideology (The law of Ukraine), 11. (in. Ukr.)
13. Vedomosti SNM and the Supreme Soviet of the USSR (1991), 42, 839. (in. Russ.)
14. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine (1992), 34, 504. (in. Ukr.)
15. About the political parties in Ukraine: The Law of Ukraine for 5 quarters of 2001; stream editing - edited on 26.11.2016. from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (in. Ukr.)
16. Philosophical Encyclopedic Dictionary (1983), M.: Soviet Encyclopedia, 940. (in. Russ.)
17. On Freedom of Conscience and Religious Organizations: The Law of Ukraine of April 23, 1991. ; current edition - recognition of unconstitutional provisions of 09/08/2016 from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (in. Ukr.)

Yu. Kononenko

THE SPIRITUAL FOUNDATIONS OF THE CONSTITUTIONAL SYSTEM OF UKRAINE

This article describes the legal dimension of the concept “the spiritual foundations of the constitutional order”. It holds that spiritual foundations is an integral part of the constitutional order, which is a reflection of the whole system of fundamental principles of the legal status of a person, of his/her spiritual life, of moral consciousness proclaimed in the Constitution of Ukraine and protected by the state. Spirituality as a person’s need for realization of his/her interests in the field of science, art, education, culture, and religion finds its legal expression in the relevant articles of the Constitution (first of all, in the Preamble and Chapter I), in particular in the principles of ideological and political diversity, freedom of opinion and religion proclaimed by it.

Particular attention is paid to the principle of ideological and political diversity. It is noted that ideology is a higher level of social consciousness, which actively influences all forms and directions of activity of people. The article maintains the expediency of conducting researches on creation of integration (unifying) ideology. Its nucleus should be a set of social values such as human honor and dignity, social justice, spirituality and integrity, love for the Motherland. The article claims that in a democracy and political freedom, no group of

individuals or professional communities can establish a monopoly on propaganda or the right to be the only bearer of social values.

The article also considers the concept of secular state and freedom of conscience as an integral part of the spiritual foundations of the constitutional order of the state. The conclusion is made on the necessity of using this legal construct in the modern educational and scientific space of Ukraine.

Key words: *Constitution, constitutional order, spirituality, ideology, political and ideological diversity, secular state, religion, ideology of statehood.*

УДК 477: 262.14 (058.244) «1920–1930»

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-118-122

Ю. П. Присяжнюк

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Р. М. Орищенко

пошукач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

БОГОВІДСТУПНИЦТВО ЯК РАДИКАЛЬНА ЗМІНА ТРАДИЦІЙНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА (1920-і – ПОЧАТОК 1930-Х РР.)

Досліджено вплив атеїстичної ідеології та класової політики більшовицького режиму на традиційну релігійність українського селянства. Доведено, що її ліквідація, а фактично це означало радикальну зміну споконвічно усталеної свідомості мешканців села, відбувалася в кілька етапів. Ключовим поворотом в уявленнях людей стала їхня відмова від віри в Бога – боговідступництво.

Ключові слова: *боговідступництво, традиційна релігійність, вірування, українське селянство, село.*

Постановка проблеми. Відмова від віри в Бога, від релігійних переконань, яку ми визначасмо терміном «боговідступництво», – зазвичай радикальний, здебільшого надзвичайно емоційний крок, на який наважується віруюча людина, що належить до традиційного суспільства. Як правило, він трапляється під потужним, безкомпромісним зовнішнім тиском. Пропонуємо простежити особливості відмови українських селян, які мешкали на території УСРР в 1920-х – на початку 1930-х рр., від традиційних релігійних (християнських) вірувань. Проте варто відразу наголосити, що чимало сільських людей лише формально зрікатимуться (чи імітуватимуть таке зречення) від своїх усталених переконань. Інакше кажучи, нас цікавить багато в чому гібридна за своїми характеристиками процедура творення селян-безбожників, яка виявилася не такою вже й однозначною за своїми результатами.

Поняття «українське селянство», «українське село» використані в значенні як репрезентації окремих індивідів, їхніх уявлень, поглядів та дій, так і більш синтезовано – як ефективної та унікальної за багатьма характеристиками системи всебічного матеріального й духовного життєзабезпечення сільських людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційна релігійність українського селянства неодноразово потрапляла в поле зору дослідників: